

AHOGY JÖN

A visszafogott realizmus felé

Dessewffy Tibor

(tanszékvezető egyetemi docens, ELTE Társadalomtudományi Kar)

Nagy Zsófia

(egyetemi hallgató, Közép-Európai Egyetem)

ÖSSZEFOGLALÓ

A szerzők tanulmánya arra a kérdésre keresi a választ, hogyan alkalmazható a kül- és biztonságpolitika terén jelentős súllyal jelen lévő realista megközelítés a társadalmi viszonyok szélesebb körének magyarázatára. A szerzők a realista értelmezési keret vitapartnerének, a modernizációs diskurzus főbb – a gazdasági fejlődésre, a politikai intézményekre és a kulturális értékváltozásra fókuszáló – csomópontjai bemutatása után a realizmus sarokköveit mutatják be. Ezek: a realizmus antropológiai pesszimizmusa, a hatalom akarásáról szóló tézisei, illetve ezek alkalmazhatósága a társadalmi viszonyokra. Az elmúlt év két népszerű realista könyveinek – a *Miért buknak el nemzetek?*, illetve a *Diktátorok kézikönyve* – bemutatása többek között a fenti csomópontok illusztrálására szolgál. Végül a szerzők kísérletet tesznek arra, hogy megfogalmazzák egy lehetséges visszafogott realista látásmód alapvetéseit, és ennek alkalmazhatósága mellett érveljenek.

Kulcsszavak: realizmus ■ modernizációs diskurzus ■ intézmények ■ hatalom
■ racionális választás

*„Hallgassatok, ne szóljon a dal,
Most a világ beszél”*

VÖRÖSMARTY MIHÁLY: *Az emberek*

BEVEZETÉS

A mostanában megerősödő mém-elmélet számára fontos kutatási irány lehet annak bemutatása, hogy a társadalomtudományokon belül hogyan vándorolnak fogalmak, eszmék, gondolatok. Az alábbi írást azonban nem ez az ambíció szülte, nem az intellektuális áramlatok tudományterületeken átívelő so-

dorvonalának feltérképezése; sokkal inkább egy, számunkra fontosnak számító megközelítés, a realizmus mellett szeretnénk érvelni.

A realizmus maga igencsak elterjedt a társtudományokban – elsősorban a nemzetközi kapcsolatok és a kül- és biztonságpolitikai fejtegetések területén. Ám a társadalomtudományok összességén végigpillantva meglepő aránytalanságot, elcsúszást tapasztalhatunk: míg vannak olyan területek, ahol szinte kánonnak számít, addig más területeken csak elvétve találkozhatunk vele.

A realista értelmezési keret tehát kettős kiindulási pontot jelöl ki, amelyekre a jelenkori valóság magyarázatához az elektív affinitást növelő tényezőként tekinthetünk. Egyfelől, mivel a realizmus irodalma elsősorban az államok, nemzetközi formációk és erőcsoportok egymás közötti viszonyainak elemzésében a legelterjedtebb, ezért hasznosabb értelmezési keretet kínálhat egy olyan korban, amikor a nemzetállamok belső szuverenitásának eróziója az egyik legáltalánosabb jelenség.¹ Másfelől a realizmus, amely elsősorban az érdekvizonyokra koncentrál, lehetőséget ad a 21. századi kapitalizmus újraértelmezéséhez, megtisztításához azoktól a moralizáló és ideológiai diskurzusoktól, amelyek túlságosan sokszor eltakarják a késő modern hatalomgyakorlás lényegi szerkezeit.²

A realizmus sajátja, hogy egy többé-kevésbé explicit vitában, egy másik filozófiai alapállással felelgetve fogalmazza meg állításait. Így, ha meg akarjuk érteni, hogy számunkra miben áll a jelentősége, akkor először is definiálni kell azt a „vitapartner”, gondolkört, amelyhez képest a realizmus megítélésünk szerint újat és többet hoz. Írásunk első felében ezért a modernizációs diskurzus három hullámát mutatjuk be, és röviden kitérünk Huntington ezekre adott válaszára. Ezután térünk rá a realizmus tulajdonképpeni tárgyalására, a weberi előzmények ismertetése után a realista diskurzus három csomópontját azonosítva: (1) az antropológiai pesszimizmust, (2) a hatalom akarását, mint egyéni motivációt, (3) illetve a hatalom akarását a társadalmi alrendszerekben. Az írás második felében két közelmúltban megjelent mű bemutatásával illusztráljuk a korábban leírtakat. A *Miért buknak el nemzetek?* (Acemoglu–Robinson, 2012) három közismert, a modernizációs diskurzusba illeszkedő hipotézist utasít el, és a nemzetek sorsának kulcsát a befogadó-kirekesztő intézményekben látja. A *Diktátorok kézikönyve* (Mesquita–Smith, 2011) bemutatja a szelektor-elméletet, illetve a diktátorok ötparancsolatát. Írásunk lezárásaként arra teszünk javaslatot, hogyan alkalmazhatók a realista iskola szempontjai és koncepciói a nemzetközi kapcsolatok területén túl a társadalomtudományokban.

A MODERNIZÁCIÓS DISKURZUS

Ezt a domináns megközelítést modernizációs diskurzusként határozhatjuk meg. A modernizációs diskurzus nem azonos a modernizációs elmélettel, amely

tudománytörténetileg jól behatárolható.³ Diskurzus kifejezés alatt ez esetben is a domináns ideológia és hatalom semlegesítő és stabilizáló törekvéseinek diszkurzív formáit értjük (Van Dijk, 2008 és 2009; Said, 1978).

A modernizációs diskurzus tehát nem pusztán tudományos diskurzus, hanem ennél jóval kiterjedtebb mind intellektuális hagyományaiban, mint pedig hatásaiban. E diskurzuson belül a korábbi modernizációs elméletek értékei, a gazdasági fejlődéssel kéz a kézben járó társadalmi haladás és politikai demokratizálódás eredményei és folyamatai az elsődlegesek. Ebben az értelemben a modernizációs diskurzus napjainkban a Nyugaton és Európában a politikai döntéseket, a közpolitikai és a közügyekre vonatkozó elképzeléseket meghatározó implicit vezérlő háttértudás. „Jobs and Growth” – ahogy az Európai Bizottság nem éppen bombasztikus, de a meghatározó doktrínát jól megragadó szlogenje, mellesleg a *Roadmap to a sustainable tomorrow* is fogalmaz (European Commission, Jobs and Growth in the EU, 2008).

Ezek az értékek kijelölnek egy olyan világos társadalmi-politikai célrendszert, amelyhez egyértelműen rendelhetők eszközök. A diskurzust hordozó elméletekből, kijelentésekből és programokból összességében a modernitásnak egy olyan optimista víziója rajzolódik ki, amelyből teljességgel hiányoznak a weberi bürokratikus vasketrec, vagy a durkheimi anómia sötét momentumai. Az alábbiakban természetesen nem célunk a modernizációs diskurzus tételes bemutatása, pusztán azokat a gondolatmenetünk szempontjából fontosabb elméleti csomópontokat kívánjuk prezentálni, amelyek érzékeltetik a diskurzus hatókörét, befolyását is. Ezek: (1) a modernizációs diskurzus első hulláma, amely a gazdasági fejlődés hatásait helyezi a középpontba, (2) a modernizációs diskurzus második hulláma, amely a politikai intézmények változását vizsgálja, (3) végül a modernizációs diskurzus harmadik hulláma, amely a kultúra és az értékek szerepét hangsúlyozza.

A modernizációs diskurzus első hulláma

A modernizációs diskurzus első hullámának lényegi állítását Seymour Martin Lipset fogalmazta meg, aki nevezetes tanulmányában először fejtette ki azt a tézist, miszerint „minél nagyobb egy nemzet jóléte, annál nagyobb a valószínűsége, hogy demokratikus lesz” (Lipset, 1959, 1981; Diamond, 1992). Ez a tézis a hidegháború közepének geopolitikai megosztottságának időszakában fontos politikai üzenettel is bírt, hiszen Daniel Bell konvergencia-elméletéhez hasonlóan a gazdasági fejlődésből, a modernizációból a politikai demokrácia irányába történő változásokat is feltételezett (Bell, 1973). Lipset állítása a későbbiekben számtalan empirikus, összehasonlító kutatás alapjául szolgált. Ezek közül a legátfogóbb áttekintést Burkhart és Lewis-Beck adja, lényegében újragazolván Lipset-tézist (Burkhart–Lewis-Beck, 1994).⁴

Az alapvetően gazdasági hatásokra fókuszáló irányzaton belül érdemes kiemelni Prezorsky munkáit, aki a gazdasági fejlődés szempontjából megkülönböztette a demokrácia létrejöttét (*democratization*) a demokrácia fenntarthatóságától (*consolidation*). A tranzitológia klasszikusának tekinthető Przeworsky a demokrácia fenntarthatóságához elengedhetetlennek tartotta a gazdasági fejlődést, de a demokratikus viszonyok létrejöttét a latin-amerikai és kelet-európai átmenet példái alapján nem ebből vezeti le (Przeworsky–Limongi, 1997).

A modernizációs diskurzus második hulláma

Ezzel át is térhetünk a modernizációs diskurzus második hullámához, amely a politikai intézmények változására helyezi a hangsúlyt, ennek tulajdonít elsődleges modernizációs szerepet. Ennek az irányzatnak talán a legismertebb képviselője Francis Fukuyama. Fukuyama elsősorban a nyolcvanas évek végének eufórikus optimizmusát sugárzó, azt mintegy megtestesítő esszéje, majd könyve, *A történelem vége* miatt vált világhíressé (Fukuyama, 1989, 1992). Mint közismert, a mű tézise, hogy a modernizáció szükségszerűen vezet politikai modernizációhoz, a történelem végén a liberális demokrácia modelljének előnyei nyilvánvalóvá váltak. A modernizációt, a nyugati minták átvételét és a demokratizációt egységes és egyirányú folyamatnak tekinti, amelynek végén a világ más kultúrái lényegében a Nyugathoz hasonlatossá válnak – hasonló nézetet ennyire világosan és kertelés nélkül korábban csak nagy ritkán fogalmazták meg. Azok az országok, amelyek ellenállnak a modernizációs folyamatnak, írja Fukuyama, óhatatlanul politikai, gazdasági vagy katonai hátrányokat szenvednek el. A mű kapcsán kibontakozó kritikai diskurzus részleteibe itt nem szükséges belemennünk.

A mi szempontunkból fontosabb az, ahogyan Fukuyama későbbi műveiben – elsősorban *Az államépítés* valamint *A politikai rend eredetében* – már a politikai intézmények meggyökeresítésének problémája áll a középpontban (Fukuyama, 2004, 2011). Munkájának lényegét a politikai intézményektől induló modernizáció krédójaként foglalja össze:

„Számomra a politikai modernizációnak három kulcsmomentuma van. Először is az állam modernizációja, mint stabil hatékony és személytelen intézmény, amely képes érvényesíteni a szabályozást egy komplex társadalomban. Ez volt Huntington fókusza. De megítélésem szerint a modernizációnak van két további eleme. A második a törvények uralma, ami az államot magát is köti cselekedeteiben, így a már korábban is létező jog válik szuverénné. Más szavakkal az uralkodó vagy az uralkodó párt nem tehet meg bármit, amit elhatároz. A harmadik, a hatalom valamilyen formában történő beszámoltathatósága.”⁵

A modernizációs diskurzus harmadik hulláma

A modernizációs diskurzus eddigi megközelítései a gazdasági fejlődésre illetve politikai intézményekre fókuszáltak: a harmadik irányzat alapvetően kulturális, az értékek szerepét hangsúlyozza. Az elmélet szerint a modernizációs folyamat lényegi elemét a megjósolható mintázatot követő kulturális folyamatok képezik. Így bár a különböző értéktérképek megjelenítik az egyes társadalmak közötti különbségeket, világosan kirajzódnak azok az értékdimenziók, amelyek a sikeres modernizációnak kedveznek. Az irányzat egyik közismert képviselője Ronald Inglehart és még ismertebbek az általa immáron több évtizede vezetett World Value Survey (WVS) kutatási hullámai. Inglehart már a hetvenes években a *Csendes forradalom*ról szóló munkájában kifejtette a „csendes” – értsd: kulturális – értékek területén végbemenő posztmateriális forradalmat elemző gondolatait (Inglehart, 1977). Inglehart és a WVS adataiból dolgozó számtalan más tanulmány a túlélési–posztmateriális, illetve tradicionális–racionális dimenziókban helyezi el a különböző társadalmakat. Minél közelebb kerül egy ország értékrendje a posztmateriális–racionális végpontokhoz, modernizációs sikere annál valószínűbb. Bár mára Inglehart elméletének és a WVS-nek több riválisa is akad, a kulturális sajátosságokat hangsúlyozó – mint láttuk, Fukuyamával vitatkozó – kulturális és értékutatási megközelítés egyre inkább jelen van a modernizációs diskurzuson belül (Inglehart–Welzel, 2005, 2009).⁶

Érdemes megjegyezni, hogy a modernizációs diskurzus eddig említett elemeiben többé-kevésbé explicit módon mindig jelen van egy technofil megközelítés, vagyis hogy a technológiai fejlődés pozitív hatásaival a modernizáció hajtómotorja (Castells, 1996; Dessewffy, 2004).

Huntington válasza a modernizációs diskurzus érveire

Az eddigiekben tehát bemutattuk a modernizációs diskurzus gazdasági fejlődés, politikai intézmények és kulturális értékváltozások mentén kialakuló csomópontjait – illetve utaltunk a mögöttes háttértudást jelentő technológiai fejlődés modernizációs gondolatára. Nem megkerülhető az a kétségkívül realista, még ha az irányzati kánonba nem is szervesült, nehezen besorolható gondolkodó, Samuel Huntington, aki ennek a diskurzusnak valamennyi pontját támadta, komoly intellektuális kihívásokat fogalmazva meg. Klasszikus munkájában, *A politikai rend a változó társadalmakban* című művében már jelezte, hogy a modernizációs elmélet fejlődéhez rendelt pozitív képzetek legalábbis kétségesek: a gazdasági növekedés adott esetben társadalmi zűrzavarhoz, akár erőszakhoz is vezethet (Huntington, 1968). Huntington pontosan látta, hogy a demokratikus politikai intézmények megteremtése, formális létrehozása

messze nem jelenti ezek funkcionális, a demokratikus elveket követő működését: gyakrabban vezetnek pretorianizmushoz, politikai zűrzavarhoz és enyészethez.⁷

Végül nevezetes könyvében, *A civilizációk összezapásában* nem csak Fukuyama optimista 'történelem vége' tételét kritizálja, de az ingleharti kultúraváltozás és értékkonvergencia gondolatát is cáfolja (Huntington, 1996). Huntington példája itt azt a célt szolgálta, hogy érzékeltesük: a modernizációs diskurzus mellett mindig is létezett egy ellenáram, egy olyan hagyomány, amely a modernizációs diskurzus optimista alapvetéseit indokolatlannak, naivnak és tévesnek, a gyakorlatba átültetve pedig elhibázottnak és bűnösnek találta.

A REALISTA DISKURZUS SZERKEZETVÁLTOZÁSA

Itt sem célunk, hogy a realista hagyományt és az elsősorban a nemzetközi kapcsolatok terén kikristályosodott kánont, klasszikus szövegeket Thükküditésztől Kissingerig akárcsak áttekintsük.⁸ Egyfelől ez nyilván meghaladná ennek az írásnak a kereteit, másrészt – és ez jóval fontosabb – a jelen gondolatmenet szempontjából egy ilyen feltérképező áttekintésre nincs is szükségünk. Jóval fontosabbnak tartjuk, hogy a realizmusból kiemeljük azok a jegyeket, amelyeket relevánsnak és hasznosnak tartunk a modernizációs diskurzus kritikájához és esetleges korrigálásához. A realizmust tehát ugyanúgy diskurzusként kezeljük és az alábbiakban – a realizmus gyenge programjának kifejtésével – egy olyan olvasatát adjuk, amely meggyőződésünk szerint hasznos a társadalmi jelenségek vizsgálatakor, abban az esetben is, ha elmozdulunk a kül- és biztonságpolitika területéről. Mi azt állítjuk, hogy a realista megközelítésnek nemzetállami kereteken belül is komoly relevanciája van. Ebben az értelmezésben a realizmus tehát nem egy intézményesült diszciplína vagy egységes elmélet, hanem sokkal inkább világlátás, Weltanschauung (Smith, 1986: 226.). Ez a világlátás megítélésünk szerint segíthet a posztkommunista átalakulás és a komplex, késő modern társadalmak működésének jobb megértésében, pontosabb leírásában is. Ebben e tanulmányban a realista megközelítést szeretnénk bemutatni, nem célunk, hogy részletesen elemezzük viszonyát más irányzatokhoz. De ha az olvasó felidézi a „civil társadalommal”, a liberális, részvételi, deliberatív vagy éppen bázisdemokrácia fogalmait középpontba állító elméleteket, akkor könnyen belátható hogy a realista elemzés más irányba vezet. A társadalomtudományok ma örvendetes gyakorisággal kölcsönöznek és értelmeznek újra természettudományos fogalmakat a tükroneuronoktól a hálózatokig, a fraktáloktól éppenséggel akár mém-elméletig. Nincs okunk arra, hogy egy társadalomtudományi diszciplínán belül fontos szerepet betöltő irányzat magyarázó erejét ne vizsgáljuk meg egy másik kontextusban. Nem

egy eszmetörténeti érdekességgel bíró, mára kissé egzotikusnak tűnő irányzat eredményeinek bemutatása tehát a célunk, hanem úgy ítéljük meg, hogy a realista álláspont alábbiakban ismertetendő alapvetéseinek beemelése éppenséggel megtermékenyítőleg hathat a politikatudomány és a szociológia számára is. Az állítás érvényességét erősítheti, hogy a realista álláspont a politológiai szociológia „atyjának” Max Webernek az életművében is karakterisztikusan megjelenik.

A realista Weber

Ranke közismert megfogalmazásában a történetírás célja „...nem a múlt megítélésének feladata, sem a kortársak okítása az eljövendő évek érdekében, egyszerűen csak megmutatni, ahogy valójában történt”. A realizmus hasonlóképpen nem eszmények, vágyak és értékek valóságra vetítésével foglalkozik, hanem a világ valóságos működését kívánja vizsgálni. Ennek a realista látásmódnak az alapja az, hogy a világot elfogadjuk olyan tökéletlennek, amilyen valójában. Természetes, hogy itt Weberre, a realizmus kiemelkedő alakjára asszociáljunk. De nemcsak a közhelyességig koptatott metaforájára kell hivatkoznunk, tudniillik a modernitás varázstalanított világának bürokratikus vaskeercére. Weber az emberi társadalmak nyomorúságát ennél univerzálisabbnak látta, ezt már székfoglaló előadásból is tudhatjuk: „Azoknak, akik békéről és boldogságról álmodnak, az emberi történelem ismeretlen jövőjét elzáró ajtóra az íratott: ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel” (idézi Smith, 1986: 25–26.). És hogy ez nem csak egy ifjúkori melankólia Webernél, nézetei – ha változtak –, csak komorabbak lettek az idők során. Mint ahogy azt kései művében a *Politika, mint hivatás*ban megfogalmazza „a jóból csak jó, a rosszból csak rossz származhat” naiv tételének cáfolatára: „A világon minden vallás fejlődése abból indul ki, hogy ennek az ellenkezője az igaz. A teodícia ősrégi problémája épp ez a kérdés: hogy teremthetett egy egyszerre mindenható és jóságosnak tartott hatalom ilyen irracionális világot, amelyben a meg nem érdemelt szenvedés, a büntetlen jogtalanság és a javíthatatlan ostobaság uralkodik.” (Weber, 1998: 203.). Bármilyen keserűek is ezek a szavak, ebből sem Webernél, sem a realizmus más képviselőjénél nem következik, hogy valamiféle cinizmussal, „minden mindegy” lemondásával, reménytelenséggel kell a világhoz hozzáállnunk. Lehetséges Jó és Rossz között – vagy sok esetben rossz és rosszabb között – választani, és ezeknek a választásoknak természetesen komoly súlyuk, lényegi következményeik vannak, eltérő kifutásokkal. Ebben az értelemben a realista megközelítés számára is lehetségesek a világ, a társadalom megjavítására, fejlesztésére irányuló projektek. Weber például megkülönböztet gyenge és erős jellemű vezetőket – az utóbbiak a következmény etikai súlyát elviselni képes, tetteik következményeit felmérni és elviselni tudó

vezetők. A realisták számára is lehetséges tehát a közjó szolgálata, de mind a valós helyzet feltérképezése, mind a változások irányának kijelölése és e változások menedzselése során észben kell tartani a világ tökéletlenségét és az ebből fakadó következményeket és működési sajátosságokat.

Amennyiben tehát a realista látásmódot a saját szempontjaink szerint szemléljük, *három olyan csomópontot látunk*, amelyek mentén a diskurzus intellektuális erővonalai koncentrálnak, ezek: (1) az antropológiai pesszimizmus, (2) a hatalom akarása, mint egyéni motiváció, (3) illetve a hatalom akarása a társadalmi alrendszerekben.

Antropológiai pesszimizmus

„A politikai realizmus meggyőződése, hogy a politikát, mint a társadalmat általában olyan objektív törvények irányítják, melyek gyökerei az emberi természetben keresendők.” Ezekkel a szavakkal kezdi Hans Morgenthau a realizmus egyik legnagyobb klasszikusának számító munkáját, a *Nemzetek közötti politikát* (Morgenthau, 1978: 4.), s valóban az emberi természetre vonatkozó nézetek, illetve ezek implikációi képezik a realizmus egyik fontos sajátosságát. Morgenthau szintén hangsúlyozza, hogy ez az emberi természet „nem változott, mióta Kína, India és a görögök klasszikus filozófiai megkísérelték felfedezni ezeket a törvényeket”. A realizmus keményebb változataiban – így például Niebuhrnél – visszatér az eredendő bűnben leledző emberképéhez. Morgenthau – Szent Ágoston nyomán – azt állítja, hogy „az ember eredendő bűnösségére nem úgy kell gondolnunk, mint a világ rendjének időleges összekavarodására, amely a jó irányába való fejlődéssel bizonyosan eltűnik, hanem olyan elkerülhetetlen szükségszerűségként, amely a létezés értelmét nyújtja az ember számára” (Morgenthau, 1946: 204.). Mások inkább az emberi esendőségről beszélnek. Ismét Weberhez fordulva: „A felelősség etikáját valló viszont számol az átlagos emberi fogyatékoságokkal, mert – miképpen Fichte helyesen mondta – semmilyen jognem tételezheti fel, hogy az emberek jószágosak és tökéletesek...” (Weber, 1998: 201.).

Az ember tehát tökéletlen lény – ebben nincs vita. A mi megközelítésünkben azonban ez a tökéletlenség magában foglalja a jó lehetőségét is. Az, hogy a bennünk rejtőző rossz és jó közül melyik aktiválódik, nagyrészt a szituáció függvénye. Igazság szerint a szituatív megközelítés nem idegen a realista gondolkodástól. Goerge Kennan például azzal az állítással ejtette zavarba olvasóit, miszerint: „Az igazság az, hogy mindünk lelkében lakozik egy despota, valahol mélyen megbújva. Csak az önbizalom és a biztonság derűjében fürödve vagyunk képesek a láthatatlan mélységekbe visszaszorítani ezt a gonosz géniuszt, ahol általában teljesen tehetetlen. Ne gondoljuk, hogy ha önbizalmunk és a biztonságunk eltűnne, nem ugorna azonnal a helyükre. Egyesek azzal a kellemes gondolattal ringatják magukat álomba, hogy országunkban a sza-

badságot elődeink végérvényesen kiharcolták számunkra. Én inkább egy nagy európai szavait tartom szem előtt, a német költő Goethét, aki szerint a szabadságot minden nap újra ki kell harcolni.” (Kennan, 1967: 319).

A hatalom akarása – mint egyéni motiváció

Ennek az esendő emberi természetnek van egy különösen fontos aspektusa: a Hatalom akarása. A realisták ezt éppoly alapvető emberi tulajdonságnak tartották, mint Nietzsche; az *animus dominandi* univerzális, mindenütt jelenlevő, ha különböző mértékben is: „A politikai tevékenységet korrumpáló gonosz ugyanaz a gonosz, amely minden más tevékenységet korrumpál, ám a politikai tevékenység korrupciója valóban minden lehetséges korrupció paradigmája és prototípusa. A magán és a politikai tevékenység közötti megkülönböztetés nem azonos az ártatlanság és bűnösség, erkölcs és erkölcstelenség, jó és rossz ellentéteivel, hanem csakis attól függ, hogy a két típusú tevékenység milyen mértékben távolodik el az etikai normától” (Morgenthau, 1945: 14.).

E fokozati különbségekkel együtt is, ezt talán túlzásnak tarthatjuk. Hajlunk arra, hogy egyetértsünk Goerge Lichtheimmel: „Mr. Morgenthau költői kérdésére, miszerint »Miért vágyik mindenki hatalomra«, a válasz az, hogy van, aki nem.” (Lichtheim, 1967: 261.) Ám ha a társadalmi aktorok cselekvéseit vizsgáljuk, régészekről környezetvédőkig, főorvosoktól építészekig, úgy véljük, hogy ennek a hatalmi elemnek a vizsgálata fontos a politika primer szféráján kívül is.

Ez vezet át a szubjektív sajátosságoktól a társadalmi folyamatok általánosabb szintjére. Ha ugyanis az emberek esendőek, ha velük kapcsolatban nem engedhetjük meg az antropológiai optimizmus luxusát, ha a hatalomvágy általánosan jelenlevő – még ha egyenlőtlenül is elosztott – sajátosság, akkor ez nyilván befolyásolja e szereplők társadalmi játszmáit és kihatással van az objektíválódó társadalmi folyamatokra is. Ez nyilvánvalóan így van, ha a politika világát vizsgáljuk.

A „politika” ezek szerint: törekvés a hatalomból való részesedésre vagy a hatalom – államok vagy embercsoportok közti – megosztásának befolyásolására. Ez lényegében megfelel a hétköznapi szóhasználatnak. Amikor azt mondják valamilyen kérdésről, hogy „politikai” kérdés, egy miniszterről vagy hivatalnokról, hogy „politikai” motívumai vannak, akkor ezen rendszerint azt értik, hogy a hatalom megosztásának, a hatalom megtartásának, vagy a hatalom átruházásának érdekei határozzák meg a kérdésre adandó választ, a meghozandó döntést, az illető hivatalnok hatáskörét. Aki politizál, hatalomra törekszik: hatalomra vagy más (ideális vagy önző) célok érdekében, vagy pedig „önmagáért”: tehát a belőle fakadó presztízis élvezetéért.

A hatalom akarása – a társadalmi (al)rendszerekben

Weber és nyomában a realisták nagyon világosan fogalmazzák: ezeknek a speciális jegyeknek, ennek a szemléletnek a beemelése megkerülhetetlen a politika és a társadalom működésének megértéséhez. Ha figyelmen kívül hagyjuk az emberi esendőséget és hatalomvágyat, valamint azt, hogy ezek miképp épülnek a társas viszonyokba, akkor „a szereplő nem tudatosítja miféle ördögi hatalmak működnek itt közre. Pedig azok kérlelhetetlenek, és ha a cselekvő nem látja, milyen következményekkel járnak mind a cselekvésre, mind belsőleg, rá magára nézve, akkor tehetetlenül kiszolgáltatott lesz a következményekkel szemben. ‘Az ördög öreg’ – a folytatás ‘vénüljetek meg, hogy megértsétek’ – nem az évekre, nem az életkorra utal. Sohasem hagytam, hogy egy-egy vitában valaki a születési bizonyítványa évszámával torkolljon le, viszont pusztán az a tény, hogy valaki húszéves, én meg elmúltam ötven, önmagában szintén nem olyan teljesítmény, amely tisztelettudó elhallgatásra készítetne. Nem a koron múlik, hanem azon, hogy megtanult-e valaki kíméletlenül szembe nézni az élet realitásaival, elviseli e őket, bensőleg fel tud-e nőni hozzájuk” (Weber, 1998: 207).

Felidézve az előbbiekből kifejtett gondolatot: ez a hatalmi logika, és az ebből fakadó dominanciára való törekvés technikái – bár kétségkívül a legpregnansabban a politikában jelennek meg, de – jelen vannak a felsőoktatástól az egészségügyig, az egyházaktól a zöldmozgalmakig, a szakigazgatás és a civil szféra egészében is. „Mert valójában jelen van, valahányszor az egyén más emberekre való tekintettel kíván cselekedni. Megpróbálhatjuk konceptuálisan elválasztani a társadalmi cselekvés más összetevőitől; de nem létezik olyan társadalmi cselekvés, amely ne tartalmazná legalább nyomait annak a vágyaknak, hogy az egyén saját akaratát érvényesítse másokéi felett. A hatalomvágyaknak ez a mindenütt jelenvalósága az, amely minden konkrét önzésen és célirányos gonoszságon túl az emberi cselekvésben a gonoszság mindenütt jelenvalóságát jelenti. Íme a korrupció és bűn alkotóeleme, amely a legjobb szándékú tettekbe is legalább egy cseppnyi gonoszságot olt be, ezzel tönkretéve azt.” (Morgenthau, 1945: 14.).

MIÉRT (NEM) BUKNAK EL NEMZETEK?

Napjaink két népszerű nagy elméletét nem lehet az idealizmus vádjával illetni. Az Acemoglu és Robinson szerzőpáros könyve, a *Miért buknak el nemzetek?*, illetve Mesquita és Smith műve, a *Diktátorok kézikönyve* olyan írások, melyeknek már a címe sem ígér sok jót (Acemoglu–Robinson, 2012; Mesquita–Smith, 2011). És valóban, mindkét könyv közkedvelt terepe az elnyomó és kizsákmá-

nyoló rendszerek világa, gyakran emlegetett hősei az afrikai big manek, diktátorok és elnyomók. Bár a két könyv közti rokoni szálakat nehéz lenne tagadni, és állításaik gyakran hol kiegészítik egymást, hol feleselnek egymással, a meghúzódo mögöttes ambíciók közti eltérés sem tagadható.

Elég csak a művek klasszikus előképeire mutatni ennek az eltérésnek az érzékeltetésére. Míg Acemogluék könyve mintha ott folytatná a kérdésfeltevést, ahol Adam Smith a *Nemzetek gazdagságában* abbahagyta, Mesquitáék írásáról nehéz olyan recenziót találni, amely ne Machiavelli modern kori utódjaként és legjobb tanítványaiként aposztrofálná a szerzőket.⁹

Földrajz, kultúra, tudatlanság – három elutasított hipotézis

Amikor az Acemoglu–Robinson szerzőpáros művüket elhelyezi az átfogó elméletek rendszerében, azaz megfogalmazza, mely teóriákkal és koncepciókkal vitatkoznak, az általuk felvázolt körvonalakban nem nehéz a realista öndefiníció alapmotívumait felfedezni. Ezért érdemes vázlatosan ismertetni, melyik az a három főbb modell, amelyek elutasítását explicit feladatuknak tartják Acemogluék.

Ezek közül az első az úgynevezett földrajz-hipotézis (*geography hypothesis*), amely szerint a szegény és gazdag országok közti választóvonalat földrajzi elhelyezkedésük magyarázza, illetve az abból eredő két további következmény: a trópusokra jellemzők olyan betegségek, mint a malária, amely az egészségre és a munkaerőre mér jelentős csapást, és a trópusi termőföld rosszabb termékenysége. A szerzőpáros szerint az olyan országok példája, mint Észak-Korea és Dél-Korea, illetve az NSZK és az NDK eltérő fejlődési íve, nem kivételek a szabály alól, éppen ellenkezőleg: a szabály nem létezik. Hiszen, ahogyan érvelnek, Afrika szegénységét nem elsősorban a betegségek okozzák, azok maguk is a szegénység és nyomor következményei, amelyekre az országok kormányai képtelenek vagy nem is kívánnak megfelelő válaszokat adni. Ami a rossz minőségű termőföldekre vonatkozó érveket illeti, Acemogluék szerint a mezőgazdasági termékenység, különösen a 20. században, egyre kevésbé korrelál a termőföld minőségével (Acemoglu–Robinson, 2012: 45–70.).

A második cáfolandó modell a kultúra-hipotézis (*culture hypothesis*). Míg a szerzők szerint a kultúra számos aspektusa, mint a vallás, vagy az úgynevezett „latin kultúra” egyszerűen csak nem elég fontosak ahhoz, hogy magyarázóerővel bírjanak a siker szempontjából, a kultúra más elemei, mint a társadalmi normák, bizalom és kooperáció szintje, bár fontosak, de maguk is az intézmények eredményei, nem pedig független okok (Acemoglu–Robinson, 2012: 45–70.).

Az Acemogluék által harmadikként említett modell az úgynevezett tudatlanság-hipotézis (*ignorance hypothesis*), amely szerint a gazdag országok tit-

ka, hogy jobb gyakorlatokat dolgoztak ki, amik sikeresebb politikákhoz vezettek – ez a tudás pedig bárki számára szabadon átadható. A szerzők álláspontja ezzel szemben az, hogy a szegény országok azért szegények, mert vezetőik olyan döntéseket hoznak, amelyek szegénységet teremtenek, nem pedig azok tudatlansága vagy tájékozatlansága miatt (Acemoglu–Robinson, 2012: 45–70.).

Az elutasított modellek felsorolása nem csak a könyv alapállításának ismeretése szempontjából tanulságos. Látni kell, hogy az Acemogluék által működésképtelennek tartott elméletek többé-kevésbé mind a modernizációs diskurzusba illeszkednek. A földrajz-hipotézis diagnózisa olyan megoldások felé orientálja a gyakorlatot, amelyek az egészségügy és a mezőgazdaság területén végrehajtott technológiai fejlesztések és a tudományos ráció győzelmében látják a kiutat. Mint láttuk, a realistáktól ez a világkép meglehetősen távol áll. Nem csak azért, mert a földrajz-hipotézis mintha magát a politikát vonná ki a politikából, szemben a realista elképzeléssel, amely szerint a politika különálló szféra, hanem mert az általa kínált megoldás nem számol a hatalmi viszonyok realitásával. Ami a kultúra-hipotézist illeti, elég az írásunk elején említett, leginkább Inglehart nevével fémjelzett elképzelésekre hivatkoznunk, mint olyanokra, melyekkel a realista iskola legfeljebb közbeeső változóként számol. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az értékek vizsgálata teljességgel elvetendő szempont volna a realisták szemében. Nem véletlenül idézi a realista előd Morgenthau *Nemzetek közötti politika* című művében (Morgenthau, 1978) az általunk is citált Weber vallásszociológiájából: „Az emberek cselekvéseit közvetlenül érdekek uralják (anyagiak és eszmeiek), nem eszmények. Az »eszmék« által teremtett »világképek« azonban igen gyakran váltóbeállító rendszerként működnek, döntő pontokon megszabják, mely pályán mozgatja tova az érdekek dinamikája a cselekvést.” (Weber, magyarul 1982) Végül: a tudatlanság-hipotézis elutasítása a realizmus öndefiníciójának központi eleme. A közös tudás terjesztésébe és az eszmék erejébe vetett hittel szemben nem csak szkeptikus a realizmus, de az ebből következő idealista elképzelések kockázataira is figyelmeztet.

Befogadó és kirekesztő intézmények

Az Acemoglu–Robinson szerzőpáros könyvének központi paraméteréül a gazdasági és politikai intézmények szolgálnak. Pontos illusztrációja tehát a mű a realizmus intézmények iránti affinitásának, a moralitás prioritásának elvetésével együtt. Félreértés ne essék: nem a realisták az egyetlenek, akik az intézmények központba helyezésével egy politikaelméleti hangsúlyváltás szorgalmazói. Ugyanakkor, ahogyan erre William A. Galston felhívja a figyelmet, a realisták előszeretettel vádolják a magas liberalizmus képviselőit azzal, hogy

félreértik az intézmények társadalomban betöltött szerepét. Ebben a realista értelmezésben tehát jóval több van az intézmények mögött, mint instrumentális funkciójuk. „Az intézmények arénául szolgálnak, ahol az elvekről és célokról szőtt absztrakt koncepciók konkrét elképzelésekké alakulnak.” Galston a realizmus intézmény-képének sajátosságát továbbá – szemben más iskolák statikus hozzáállásával – annak dinamizmusában látja. Eszerint az intézmények önálló életre kelnek, ezért semmi nem garantálja, hogy idővel ugyanolyanok maradjanak (Galston, 2010).

Acemogluék világában az intézmények mércéje nem önértékük, hanem az a felé rendelt szempont, hogy mennyiben szolgálják azok egy ország gyarapodását. A könyv alapállítása aligha lehetne egyszerűbb: léteznek befogadó (*inclusive*) és kizsigerlő (*extractive*) intézmények, az ezek közti különbségek magyarázzák az egyes országok eltérő prosperitását. Elméletük alátámasztására a szerzők számtalan történelmi példával szolgálnak a fejlett és fejlődő világ mai egyenlőtlenségének múltbeli gyökereit keresve. Acemogluék szerint a nemzetek gazdagságát nem szerencséjük, földrajzi helyzetük vagy kultúrájuk határozza meg, hanem az, hogy olyan befogadó és plurális gazdasági és politikai intézményeket hoztak létre, amelyek ösztönzik állampolgáraikat a vállalkozásra és befektetésre. Az elmélet ezen része valóban rímel a nagy előd, Adam Smith szavaira: „Kevés egyéb szükséges ahhoz, hogy egy államot a bőség legmagasabb fokára juttassa a legalacsonyabb barbárságból, mint béke, könnyű adók és megfelelő igazságszolgáltatás: minden más a dolgok természetes folyásából létrejön.” (Adam Smith, 1755 – idézi Dugald Stewart, 1853)

Mennyiben tér el az idealista olvasattól vagy a modernizációs diskurzustól a fenti képlet? A működő intézmények vizsgálata – Jeremy Waldron Rawls-kritikájának találó megfogalmazásával élve – mindössze arra a „politikailag érdektelen kérdésre” volna képes válaszolni, mi történne, ha az intézményeket olyan emberek hoznák létre, akik az igazságosság alapelveiben egyetértének (idézi Galston, 2010: 391.). Acemogluék emberképe nem számol sem az egyetértésen alapuló koordináció, sem az emberi jóság lehetőségével.

Nemzetek elszegényedését és bukását ezért a fenti recept ellentéte okozza: azok a kizsigerlő és kirekesztő intézmények, melyek mindössze egy szűk elit meggazdagodását hozzák el a többiek kárára. A bukást ugyanakkor nem a vezető ignoranciája vagy együgyűsége, hanem nagyon is jól felfogott érdekük – illetve a hatékony ellenőrök hiánya okozza. A kizsigerlő intézményeket működtető nemzetek egyfajta ördögi körben vergődnek: a kizsigerlő gazdasági intézmények az oligarchák hatalmát szolgálják, amelyek érdekük szerint mindig a kizsigerlő politikai intézmények oldalán fognak állni – a plurális gazdasági vagy politikai intézmények a gazdasági verseny kinyílását eredményeznék, amely nem érdeke ezeknek az eliteknek, mert felborítaná a status quo-t (Acemoglu–Robinson, 2012: 335–368.).

Eleve elrendeltetett bukás?

Képes-e ez a kétségtelenül realista olvasat a társadalmi változás magyarázatára, avagy olyan determinisztikus modellel van dolgunk, amely felemelkedés vagy romlás végtelen spiráljaival számol? A realizmus kritikusai hol kiszámíthatatlansággal, hol éppen ellenkezőleg: a szélsőséges determinizmus vádjával illetik az iskolát. Ami az első kritikát illeti, az nagyban következik a realizmus-hoz kapcsolódó emberképhez: mivel mélységesen szkeptikus a társadalmon belüli egyetértés és egyensúly víziójával szemben, minden realista iskola egyetért abban, hogy a konfliktus alapvető a társadalomban (Galston, 2010), a politikai valóság pedig ebből következően turbulens, hovatovább kaotikus. A vádakkal szemben azonban a realizmus nem tagadja, hogy ezek a konfliktusok, érdekviszonyok megmagyarázhatók, kiszámíthatatlanok, vagy előre jelezhetőek lennének – épp ellenkezőleg, ez az ambíciója (Dienstag, 2008: 165.). A determinizmus-vád egy jóval nehezebben feloldható dilemmát fogalmaz meg. Ahogyan Robert Jervis tanulmányában kiemeli, a realizmus előfeltevései a kontinuitásra irányítják a figyelmet, az iskola – tagadhatatlan sikerei mellett – számos változás előrejelzésére képtelennek bizonyult, ilyenek szerinte a bipoláris világrend kialakulása, a nukleáris fegyverek megjelenése vagy a fejlett országok közti fegyveres konfliktusok számának csökkenése. Bár Jervis szerint nem a realizmus az egyetlen iskola, amely hasonló problémával küzd, az értékek változása sajnálatosan jellemzően kívül esik a racionalizmus és realizmus látókörén (Jervis, 1998).

Acemogluék modellje korántsem determinisztikus, nem azt állítja tehát, hogy a világ országai közül néhány a befogadó, néhány a kizsigerlő intézményeket választotta a múltban, és ezzel el van döntve jövőjük. Ebben a modellben például a szerzők Kína szárnyalásának nem jósolnak nagy jövőt: a kizsigerlő politikai intézmények átmeneti gazdasági fejlődéshez vezethetnek ugyan, ám ez a fejlődés ilyen politikai kontextusban semmiképp sem lesz fenntartható, ha nem követi a politikai intézményrendszer plurálissá válása. Hiába hozna a gazdasági fejlődés jólétet vagy középosztályosodást ezekben az országokban, a politikai elit az ilyen berendezkedésekben ellenáll a Schumpeter által korábban leírt kreatív rombolásnak, amely az innováció szükséges eleme, mert fél annak következményeitől, az ösztönzők híján a gazdasági fejlődés hosszútávon csak instabil lehet (Acemoglu-Robinson, 2012: 124–152.). A szerzők szerint tehát az állampolgárok jólétét megalapozó gazdasági intézmények nem jöhetnek létre politikai szabadság nélkül – végső soron ez határozza meg nemzetek sikerét vagy kudarcát. És ami a változás szempontjából kiemelten fontos: Acemogluék szerint léteznek kritikus fordulópontok az egyes nemzetek történelmében, amelyek fordíthatnak a nemzetek sorsán, bár korántsem mindegy, hogyan veszik be a kanyarokat az egyes országok. A középkor nagy pestisjárványa által okozott jobbágyhiányra Nyugat-Európa így például a jobbágyok-

nak adott nagyobb szabadság és több fizetés ígéretével válaszolt, míg a kelet-európai földesurak a jobbágyok röghöz kötésével, ami a második jobbágyság kialakulásához vezetett. Az Újvilág felfedezésekor az angol parlament megakadályozta, hogy I. Erzsébet monopolizálja az atlanti kereskedelmet, míg a spanyol uralkodók minden további nélkül a maguk meggazdagodására fordították annak gyümölcsseit. Japán a Meidzsi Restaurációval 1868-ban az ipari forradalom kiaknázásának útjára lépett, míg ugyanekkor Kína Taiping felkelése nem tudta megdönteni a maradi Qing dinasztiát. Ezek a kritikus fordulópontok tehát hosszú időre eldönthetik egy-egy ország sorsát. Bár a szerzők korántsem vádolhatók optimizmussal akár az Egyesült Államok jövőjét, akár a gazdasági válság kifizetését illetően, következtetéseik mégis megnyugtatóan hangozhatnak a demokrácia barátai számára: a több szabadság jó, a kevesebb szabadság rossz, ráadásul fenntarthatatlan.

Fukuyama válasza

Bár a könyv kritikai fogadtatása és a hozzá kapcsolódó reflexiók további szempontokkal járulhatnának hozzá a realista olvasat relevanciájának megítéléséhez, az Acemogluék által felvázolt modell szubsztantív értékelése – néhány módszertani és stiláris kritikától és recenziótól eltekintve (Easterly, 2012; Freeland, 2012; Friedman, 2012) – egyelőre várat magára. Ebből a szempontból egyedülállónak mondható Fukuyama recenziója, aki szerint a könyv konceptuális gyengesége, hogy a „befogadó” és „kizsigerlő” intézmények fogalompárja nincs pontosan definiálva, tágra nyitva az értelmezés terét (Fukuyama, 2012). Az Acemogluék által pozitív példaként említett angol polgári forradalmat követő politikai intézményrendszer tekinthető-e egyáltalán befogadónak, ha tudjuk, hogy a népesség mindössze 2 százaléka rendelkezett szavazójoggal? Mivel úgy tűnik, a könyvben a befogadó-kizsigerlő intézmények egy közelebbről nem definiált skála végpontjai, pontos mércéjük is hiányzik, ami a hozzájuk kapcsolódó számtalan történelmi esettanulmány megítélését is kérdésessé teszi. Ráadásul, hívja fel a figyelmet Fukuyama, a befogadó intézmények körébe sorolt számos vívmány – modern államszervezet, jogrend, demokrácia – akár egymás ellen is dolgozhatnak, ami a növekedésre való hatásukat illeti. India politikai berendezkedése például olyannyira befogadó, hogy jelentős infrastrukturális beruházásokat lehetetlenít el perek és demokratikus tüntetések sorozata. Fukuyama itt Huntington általunk is idézett tételére hivatkozik: a kiterjesztett politikai részvétel a társadalmak destabilizálásához is vezethet, ha a politikai intézmények nem tartanak lépést a fejlődésben. A mi szempontunkból ugyanakkor érdekes az is, ami a kritikából kimarad: Fukuyama nem vitatja Acemogluék alaptézisét, amely a modernizációs diskurzus kategorikus elutasításán alapul.

DIKTÁTOROK (ÉS DEMOKRATÁK) KÉZIKÖNYVE

A *Miért buknak el nemzetekkel szemben a Diktátorok kézikönyve* egészen más perspektívát vázol fel a jó kormányzás esélyeit illetően. Itt már az alcím sem árul zsákbamacskát: „Why bad behavior is almost always good politics?” (Miért a rossz viselkedés a szinte mindig jó politika? – Mesquita–Smith, 2011).

Szelektor-elmélet

Orwell közismert mondása szerint a valódi választóvonal nem konzervatívok és forradalmárok, hanem tekintélyelvűek és szabadelvűek között húzódik. A könyv szerzőinek hozzáállása nem is lehetne távolabb ettől az állástól. A szerzők koncepciója szerint a társadalomban a legfontosabb választóvonal a vezetők és vezetettek között húzódik. Feltételezik, hogy a hatalmon lévők célja hatalmuk és adóbevételeik maximalizálása, az alávetettek kárára. A társadalmi újraelosztás ebben a modellben kevésbé az igazságosságot, mint inkább a Máté-effektus („Akinek van, annak adatik, kinek nincs, attól elvéte-tik.”) megvalósulását szolgálja tehát. A szerzők félreérthetetlenül fogalmazzák meg alapállításukat: a politika a hatalom megszerzéséről és megtartásáról szól, nem pedig a nép általános jólétéről (Mesquita–Smith, 2011: xv). A politikai túl-élést pedig leginkább emberek egy szűk csoportjára támaszkodva biztosíthat-juk. Ha támogatóink kis csoportja tisztában van azzal, hogy a hatalom falain kívül emberek tömege vár arra, hogy közülük kerüljenek ki az új támogatók, a vezetésnek nagy mozgástere lesz annak eldöntésében, mire és hogyan költ-se a javakat. Ezért van az – állítják a szerzők –, hogy szűk koalícióra támasz-kodva könnyebbé válik a magas adók kivetése. Az úgynevezett „nagy kérdé-seknek”, amik a politikaelmélet történetét átszövik, a szerzők szerint különö-sebb jelentőségük nincs: „Az államoknak nincsenek érdekeik. Embereknek vannak.” (2011: xxiii) Az uralkodás ugyanakkor soha nem egyeduralom, hanem nagyon is konkrét szabályok és szövetségi rendszerek feltételei között műkö-dik. Hogy ezeket a dimenziókat megértsük, vegyünk XIV. Lajos példáját. 23 évesen a hatalomra jutva egy csódközeli országban a fizetésképtelenség nem azért fenyegette a királyt, mert nem tudott a közjóért eleget tenni, hanem mert nem volt elegendő forrása, hogy politikai lojalitást vásároljon magának. A hely-zet megoldására a királynak új támogatókat kellett felemelnie maga mellé, ez az új arisztokrácia volt az úgynevezett ‘noblesse de robe’. A király az újonnan jöttek felemelésével lecserélte a korábbi ‘győztes koalíciót’, öröklött támogatói körét olyan emberekre, akikben jobban megbízhatott. Azzal, hogy kiterjesz-tette a belső kör utánpótlását biztosító támogatók körét, a már bent lévők po-zícióit is kompetitívvé tette (2011: 1.). A *Diktátorok kézikönyvének* központi té-tele Mesquitaék szelektor elmélete (*selectorate theory*), amely a politikai mezőn

belül három csoportosulással számol. Ezek: a névleges szelektorok (*nominal selectorate*), azok, akiknek elméletileg legalábbis valamilyen beleszólásuk lehetne a vezető kiválasztásában; a valódi szelektorok (*real selectorate*), akik ténylegesen megválasztják a vezetőt; végül a győztes koalíció (*winning coalition*), akiknek a támogatása elengedhetetlen a vezető megválasztása szempontjából.

A diktátorok ötparancsolata

A csoportok mérete és egymáshoz való aránya a *Diktátorok kézikönyve* szerint meghatároz szinte mindent, ami a politikában történik. Ezért válik számukra indifferenssé Orwell választóvonalá: a szerzők szemében a kormányokat nem típusuk különbözteti meg, hanem a szelektori csoportok mérete. Így a diktatúra nem jelent mást, mint egy kisszámú győztes koalíció támogatását, viszonylag nagyszámú névleges szelektorral és kevés valódi szelektorral a hátuk mögött. A demokrácia pedig olyan kormányzást jelent, amelynek alapját egy nagyméretű koalíció jelenti, amely mögött egy szintén nagyméretű névleges szelektori csoport, és egy azzal szinte azonos méretű valódi szelektori csoport áll. A sikerre éhes vezetőnek pedig nincs más dolga, mint az ezen alapvetésekből következő öt szabály betartása. Ezek: a győztes koalíciót tartsd meg olyan kicsinek, amennyire csak lehetséges. A névleges szelektorok körét bővítsd olyan nagyra, amennyire csak lehetséges, hogy koalíciód bajkeverőit később lecserélhesd. Ellenőrizd a bevételek áramlását. Fizess a kulcstámogatóidnak – éppen csak annyit, hogy megőrizd a támogatásukat. Végül: ne vegyél ki pénzt a támogatóid zsebéből, azért, hogy a nép életét jobbá tedd (2011: 17.).

A *Diktátorok kézikönyve* hamisítatlanul realista mű. Egy lehetséges nézőpont szerint a teoretikusok által előszeretettel a Rawls-féle liberalizmus antitéziseként megfogalmazott realizmus azzal vádolja vitapartnerét, hogy célja a tulajdonképpeni politikától való megszabadulás, és annak helyettesítése valamilyen jónak észen alapuló morális alkotmánnyal. Richard North meglátása szerint mindezt a realisták politikusokkal szembeni mély gyanakvása és félelme motiválja a Rawls-i liberalizmus képviselői között. A realisták ezzel szemben azt állítják, mindezekkel a politikusi motivációkkal nem csak számolni, hanem azokat elfogadni szükséges, nem lehet más az alapállásunk, mint hogy politikusaink önérdükük alapján, piszkos kézzel kormányoznak (North, 2010). A politikai realizmusnak ezt az építőelemét William A. Galston találóan nevezi motivációs realizmusnak (*motivational realism*), amely szoros kapcsolatban áll a realizmus egy másik jellemzőjével, az antiutópikus hozzáállással (Galston, 2010). Ennek a realizmusnak a szellemében fogalmazzák meg Mesquitáék alapállásukat: „Ami a politikát illeti, az ideológiának, nemzetiségnek, kultúrának nincs különösebb jelentősége.” „Amikor politikáról van szó, hozzá kell szoknunk, hogy konkrét, megnevezett uralkodók tetteiről és érdekeiről be-

széljünk és gondolkozunk olyan zavaros eszmék helyett, mint a nemzeti érdek, közjó vagy általános jólét.” (Mesquita–Smith, 2011: xvi)

Motivációs realizmus, pesszimista realizmus

Robert Gilpin közkeletű mondása szerint „senki sem szereti a politikai realistát” (Gilpin, 1996). A *Diktátorok kézikönyve* kapcsán valóban megkerülhetetlen a pesszimizmus és realizmus rokonságára való utalás. A realizmus kritikusai szerint az iskola pesszimizmusa a fejlődés jelentős akadályja, sőt: „hibás és veszélyes leckét tanítanak azok, akik a világot az erőszak használatával vagy akár csak az azzal való fenyegetéssel próbálják leírni; a realizmus részben önbeteljesítő jóslat.” (Jervis, 1998) Joshua Foe Dienstag pedig, aki önálló tanulmányt szentelt pesszimista realizmus és realista pesszimizmus kusza viszonyának elemzésére, így fogalmaz: „A realisták állandóan a pesszimizmus vádjával küzdenek, miközben azt hajtogatják, hogy mint a hurrikánt előrejelző időjósok, ők is csak morális kötelességüknek tesznek eleget, amikor a szörnyű valóságról számot adnak.” (Dienstag, 2008) Mindez visszavezet a realizmus korábban tárgyalt, a pesszimizmussal közös emberképéhez: a fent bemutatott modellel nem fér össze az az elképzelés, hogy bár a vezetőknek hatalmukban áll a nép megvezetése és manipulálása, a hatalom inspiráció forrásává is válhat.

Mesquitáék az irányú törekvése, hogy markáns sarokpontokat jelöljenek ki a modell kiindulásakor, könnyen a realizmussal kapcsolatos egyik közkeletű félreértés forrásává válhat. A realizmus korábban ismertetett bemutatásából sem a politika amorális, sem annak immorális volta nem következik, a realista iskola képviselői az esetek többségében abban értenek egyet, hogy a morális szempontoknak nem külső forrásból, hanem a politika természetéből kell kiindulniuk. (Galston, 2010) Ez a kiindulópont valóban vezethet olyan következtetésekhez, melyek szerint a politikai és a magánerkölcs eltér, sőt gyakran egymásnak ellentmond, de a politikai erkölcs tagadásához semmiképp sem.

A VISSZAFOGOTT REALIZMUS FELÉ

A fent ismertetett két népszerű könyv bemutatásával annak illusztrálása volt célunk, hogy a társadalmi viszonyok realista látásmódú ábrázolása alkalmas lehet számos olyan jelenség egyidejű megmagyarázására, amelyekre egyrészt más diskurzusok korábban kevésbé bizonyultak alkalmasnak. Másrészt, bár a realizmus dominanciája leginkább a kül- és biztonságpolitika területén vitathatatlan – ahogyan arra korábban már kitértünk -, indokoltnak tűnik a

megközelítés szempontjainak alkalmazása a társadalmi viszonyok számos más területén is.

Ugyanakkor fontos látni, hogy ebből a 'mindenütt jelen levésből' az is következik, hogy a realista megközelítésnek nincsenek egyértelmű (szak)politikai implikációi. Ebből a szemléletből aktuálisan bármilyen konkrét cselekvés fakadhat, illetve automatikusan, determinisztikusan semmilyen egyértelmű közpolitikai döntés vagy program nem következik belőle. Általánosíthatónak tarjuk azt a példát, hogy miközben Henry Kissinger egyik kezdeményezője volt Észak-Vietnám bombázásának, addig az irányzat számos klasszikusa – Kissinger példaképei –, Morgenthau, Kennan és Niebuhr is élesen elleneztek azt. Ha azonban a realista látásmódból nem fakad egyértelmű politikai vagy szakpolitikai következmény, akkor mi következik belőle? Megítélésünk szerint egy olyan látásmód, amelyet gyenge vagy visszafogott realizmusnak neveznénk (a tudásszociológia gyenge programjának analógiájára). Megint csak: nem szükséges belemennünk a realizmus különféle tipizációiba, felosztásaiba, kategorizációiba ahhoz, hogy egy ilyen gyenge realizmus határvonalait meghúzzuk. A visszafogott realizmus, meglátásunk szerint, a korábban már tárgyalt három realista csomópontban – az emberi gyarlóság a hatalom akarása, illetve az ezek által meghatározott társadalmi viszonyok – a következő álláspontot képviseli.

Először is, az emberi természet szituatív megközelítésére van szükség. Az ember esendő és tökéletlen, ez a tökéletlenség azonban a jót és a rosszat is magában hordozza. Hogy ezek közül mely tulajdonságok, vagy mely tulajdonságok kombinációja aktiválódik, a szituáció függvénye. Elfogadva, hogy az emberi természetre vonatkozó nézetek meghatározzák egy megközelítés vagy diskurzus alapállását, úgy véljük, hogy az antropológiai optimizmuson alapuló emberképek által megalapozott látásmódok nem bizonyultak alkalmasnak a valóság leírására vagy megmagyarázására.

Másodsor, a hatalom akarása szintén nem általánosan és mindenkiben egyformán jelen lévő állandó attribútum. Az emberi motivációk között – legyen szó a társadalmi viszonyok bármely területéről – ugyanakkor kiemelt szerepe van a hatalomvágynak: kijelenthető, hogy a hatalmi logika mindenütt jelenlévő.

Végül, a társadalmi viszonyok elemzésekor számos megközelítés a politika szférájába utalja mind az emberi természet, mind a hatalomvágy problematikáját. Bár korántsem igaz, hogy minden ember hatalomra vágyik, ugyanakkor a hatalom akarása nem korlátozódik a politika területére. A társadalmi viszonyok valamennyi területén meghatározó jelentősége van a hatalmi logikának, bármilyen érdemi magyarázóerőre igényre tartó elemzés nem nélkülözheti ennek a szempontnak a kiemelt vizsgálatát.

Miként ezt az eddigiekben már többször hangsúlyoztuk, a realizmus nem tézisgyűjtemény, nem intézményesült diszciplína, hanem megközelítés, látás-

mód. Ez természetesen igaz az általunk javasolt, visszafogott realizmusra is. Befejezésül már csak arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy miért tartjuk ezt a megközelítést fontosnak. Ahogy arra Zygmunt Bauman emlékeztet, a társadalomtudományi divatok változásával, „fejlődésével” kapcsolatban: „a társadalomtudósok soha nem oldják meg a társadalmi problémákat, csak megünják őket” (Bauman, 1973: 3.). Az, hogy mikor melyik elméletnek, megközelítésnek van relevanciája, a priori nem eldönthető, hanem kontextuális kérdés.

Az, amit mi visszafogott realizmusnak írunk le, szorosban kapcsolódik a társadalomtudományokban jelenleg zajló egyik legfontosabb folyamathoz: a társadalmi szubjektumok jelenlegi újrafelfedezéshez. Jeffrey Alexandertől Alain Touraineig, Baumantól Wieviorkáig eltérő intellektuális kiindulópontokról jutnak oda a legkülönbözőbb szerzők, hogy ennek a cselekvőnek a Rosszra és Jóra való együttes nyitottságát, az ebből fakadó eltérő következményeket központi jelentőségűnek tartják. Ez „mai világunk új paradigmájának” (Touraine, 2007) az „új etika” (Bauman, 2006) az „új társadalomtudományi aréna” (Wieviorka, 2012) vagy a „társadalmi lét új jelentéseinek” (Alexander, 2003) alapja. Michel Wieviorka szerint ez az emberi Gonoszt is számításba vevő megközelítés azért is fontos, mert a foucault-i tétel: „a szubjektum halott” után ma a társadalomtudományok újrafelfedezik a szubjektum fogalmát. Ám ennek az újrafelfedezésnek eredményeképpen az Alanyról alkotott kép ugyanazt az idealizált képet mutatja, mint a posztstrukturalisták támadása előtt. Ezért is érvel úgy, Wieviorka, hogy az Gonosz vizsgálata nem az újrakonfigurálódó társadalomtudományok egyik ága kellene, hogy legyen, hanem az egész szakdiszciplínákat keresztbemetsző, általános megközelítés. (Wieviorka, 2012: 88.) Vagy, ahogy Alexander írja: „adjuk meg a Gonosznak, ami jár neki” (Alexander: 128.). Úgy véljük, hogy a társadalomtudományok új arénájában konstruálódó tudás releváns a hazai problématerkép megrajzolásához, illetve a lehetséges megoldások újragondolásához is.

Kézenfekvőnek tűnik ennek a szubjektumok összetettségéből kiinduló megközelítésnek az alkalmazása a posztkommunista átmenet sajátosságainak újragondolásakor éppúgy, mint az olyan sajnálatos módon személytelenített politikai folyamatok esetében, mint a „nagy ellátó rendszerek átalakítása” illetve az „intézményi reformok”.

Mindezen szempontok gyakorlati implikációi egyfelől óva intenek az egyszerű válaszok és könnyű megoldások keresésétől és alkalmazásától, – amelyek azonban maguk sem pusztán a társadalompolitikák vélt és valós helyességének függvényei, hanem ugyanúgy hatalmi mechanizmusok terepei – másfelől óvatosságra is okot adhatnak, amennyiben komplex társadalmi problémák szisztematikus megközelítésének és megértésének lehetőségét is felvázolják.

Mára kevesen vitatják, hogy a rendszerváltást mozgató lelkesedés gyúanyaga elfogyott, kihűlt. Általános az az érzés is, hogy a közbeszéd elcsúszott, nem a valódi problémákról, nem a valóságnak megfelelő módon, nem megvilágító érveket és nyelvezetet használva, sokszor rengeteg indulattal folytatunk olyan vitákat, amelyek inkább elfedik, mint segítenek megérteni a társadalmi bajainkat. Ezt a bonyolult, évtizedek alatt felhalmozódott megértési és kommunikációs összezavarodottságot egyik napról a másikra kibogozni lehetetlen. De meggyőződésünk, hogy a visszafogott realizmus segíthet abban, hogy pontosabban megérthessük a késő modern újkapitalizmus működését.

JEGYZETEK

- ¹ Érdekeség, hogy miközben a hidegháborús realisták gondolkodásának középpontjában államok versengése állt, ők is érzékelték a nemzetállami keretek eljövendő hanyatlását – elsősorban az atomfegyverekben rejülő, a nemzetállami határokra fittyet hányó pusztító erő miatt. Ebben az értelemben a realistákat a Beck-i rizikótársadalom előhírnökeinek is tekinthetjük. (Morgenthau, 1969; Kennan, 1983)
- ² E szubsztantív állítások mellett egy módszertani felvetést is illusztrálnak majd a tanulmányunk második felében bemutatott irodalmak: nevezetesen hogy a globális megközelítés, amelyben intézmények és hatalmi szerkezetek sokszínű működését mutatjuk be, adekvátabb lehet a jelen folyamatok megértéséhez, mint az ezerfős reprezentatív mintát fetisizáló nemzetállami köldökéző provincializmus
- ³ A modernizációs elmélet közismert képviselői: Edward Shils, Daniel Lerner, Lucian Pye, Gabriel Almond, David Apter, és Walt Whitman Rostow – érdeklődésük homlokterében a fejlődő országok modernizációja állt.
- ⁴ Bár a különböző adatállományok és becslési módszerek kissé eltérő eredményekhez vezetnek, Burkhart és Lewis-Beck tanulmánya, mely az aggregát mintázatok eddigi legpontosabb statisztikai vizsgálatát adja, arra a következtetésre jut, hogy a gazdasági fejlődés demokráciát eredményez. „Nemrégiben megkérdőjeleződött az összehasonlító politikatudomány azon elfogadott nézete, mely szerint a gazdasági fejlődés előmozdítja a demokratikus tevékenységet. Erre egy dinamikus összesített idősor-vizsgálattal válaszolunk, mely egy 131 országot figyelembe vevő, igen jelentős, mégis háttérben maradt adatállományon alapul. A végső általánosított legkisebb négyzetek autoregresszív mozgóátlag becslései (N = 2,096) elég robusztusnak tűnnek, és világosan mutatják a gazdasági fejlődés hatását, mely részben az adott országnak a globális rendszeren belül elfoglalt helyétől is függ. Először áll tehát rendelkezésre igen nyomós bizonyíték a gazdaság és a demokrácia ok-okozati kapcsolatára. A Granger-tesztek szerint a gazdasági fejlődés demokráciát „okoz”, ám a demokrácia nem „okoz” gazdasági fejlődést. Általánosságban úgy tűnik, hogy a különböző tesztek jelentősen finomítják a demokratikus tevékenység modellezését.” (Burkhart – Lewis-Beck, 1994)
- ⁵ Lásd erről bővebben a Fukuyamával készült interjút: http://www.digitalnpq.org/articles/global/401/10-21-2009/francis_fukuyama.

Miután eredeti tanulmányát széles körben lesújtó kritikával illették, Fukuyama többször is panaszkodott, hogy központi gondolatának lényegét csúnyán eltorzították. A Történelem vége és az utolsó ember előszavában méltatlankodva válaszolt azon kritikusoknak, akik rámutattak, hogy a történelem tulajdonképpen nem állt meg. Mikor Margaret Thatcher értesült Fukuyama írásairól, állítólag felkiáltott: „A történelem vége? Az ostobaság kezdete!” Fukuyama szemében Thatcher félreértésből indult ki. Sohasem állította, hogy a történelmi események egyszer csak megszűnnek. Ami szerinte véget ért, az a „történelem mint egységes, koherens evolúciós folyamat.” Azt sem mondta, hogy nem lesz több történelmi léptékű konfliktus – mindig is belátta, hogy ebből lesz bőségesen. Ám ahhoz ragaszkodott, hogy egy konkrét típusú szembenállás véget ért: a liberális demokrácia győzelmét követően a legjobb államformáról szóló vita egyszer s mindenkorra, végérvényesen eldőlt. Az állam, jogállamiság, és a felelős kormányok fejlődésének feltérképezése révén új könyve rámutat, hogy ezek hárman együtt univerzális rendszert alkotnak: „A sikeres modern liberális demokrácia mindhárom intézményrendszert stabil egyensúlyban fogja össze.” Az amerikai demokráciának ez az idealizált változata az egyetlen rendszer, mely modern világunkban teljes legitimitást élvezhet. <http://www.tnr.com/article/books/magazine/97257/fukuyama-modernization-theory-evolution>

⁶ A modernizációs elméletéről szóló kortárs vita számos tekintetben visszakanyarodott Lipset eredeti kutatási témájához. Miközben végtelen mennyiségben kerülnek elő a vagyon és a demokrácia korrelációját vizsgáló empirikus tanulmányok, a tudósok megpróbálják kibogozni, pontosan hogyan és miért fonódik össze egymással a gazdasági és a politikai fejlődés. Ronald Inglehart az évek során számos kollégájával közreműködve rengeteg információt halmozott fel a World Values Survey segítségével, és amellet érvel, hogy elsősorban a tömegkultúrában és attitűdben megjelenő változások képezik azokat a változókat, melyek hatására a gazdasági fejlődés politikai következményeket szülhet. „A jó hír azonban az, hogy a demokrácia létrejöttét lehetővé tevő körülmények maguktól előállnak, és bőséges empirikus bizonyíték szól amellett, hogy a „modernizáció” folyamata nagyban elősegíti őket. A modernizáció az iparosodás okozta társadalmi változások egyik tünete. Ha egyszer működésbe lép, általában az élet minden területére hatással van, és foglalkozásbeli specializációt, urbanizációt, növekvő iskolázottságot és várható élettartamot, valamint gyors gazdasági fejlődést indukál. Ezek önmegerősítő folyamatot hoznak létre, melyek mind a társadalmi életet, mind a politikai intézményeket átalakítják, kiszélesítik a politikában résztvevők arányát a társadalomban, és – hosszútávon – egyre valószínűbbé teszik a demokratikus politikai intézmények létrejöttét.” (Inglehart-Welzel, 2009).

⁷ „Nyugodtan mondhatjuk, hogy a „Politikai rend” megadta a modernizációs elmélet számára a kegyelemdőfést. Az amerikai társadalomtudomány egységes átfogó elmélet nélkül maradt, és megkezdődött jelenleg is tartó hanyatlása során egyre mélyebbre süllyed a módszertani balkanizációba.” http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/01/05/samuel_huntingtons_legacy.

⁸ Lásd erről bővebben többek között: Keohane, 1986; Duncan, 2008.

⁹ Lásd erről bővebben: <http://www.nationalreview.com/corner/277338/machiavelli-updated-john-derbyshire>

- Acemoglu, Daron–Robinson, James (2012): *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. Crown Business.
- Alexander, Jeffrey C. (2003): *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. New York, Oxford University Press.
- Castells, Manuel (1996). *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. I. Cambridge, Oxford.
- Bauman, Zygmunt (1973): *Culture as Praxis*, London. Routledge and Kegan Paul.
- Bauman, Zygmunt (2006): *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge, Politiy Press.
- Burkhart, Ross E. – Lewis-Beck, Michael S. (1994): Comparative Democracy: The Economic Development Thesis. *American Political Science Review*, 88, 903–10.
- Dessewffy Tibor (2004): *A kocka el van veszve*. Budapest, Gondolat.
- Dessewffy Tibor (2004): *Bevezetés a jelenbe: Az információs kor szociológiája*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Diamond, Larry (1982): Economic Development and Democracy Reconsidered. In: Gary Marks and Larry Diamond (eds.): *Reexamining Democracy: Essays in Honor of Seymour Martin Lipset*. Newbury Park, Sage Publications.
- Dienstag, Joshua Foa (2008): Pessimistic Realism and Realistic Pessimism. In: Duncan Bell (ed.): *Political Thought and International Relations. Variations on a Realist Theme*. Oxford University Press, 159–176.
- Donnelly, Jack (1993): Twentieth Century Realism. In: David Mapel–Terry Nardin (eds.): *Traditions of International Ethics*. Cambridge, Cambridge University Press, 85–111.
- Duncan, Bell, ed. (2008): *Political Thought and International Relations: Variations on a Realist Theme*. Oxford, Oxford University Press.
- Easterly, William (2012): The Roots of Hardship. *The Wall Street Journal*, Saturday 24th March.
- European Commission (2008): *Jobs and Growth in the EU. A Roadmap for a Sustainable Tomorrow*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities. <http://ec.europa.eu/publications/booklets/move/73/en.pdf>.
- Freeland, Chrystia (2012): Dignity and the Wealth of Nations. *The New York Times*, Thursday 1st March. <http://www.nytimes.com/2012/03/02/world/europe/02iht-letter02.html>
- Friedman, Thomas L (2012): Review: Why Nations Fail. *The New York Times*, Saturday 31st March http://www.nytimes.com/2012/04/01/opinion/sunday/friedman-why-nations-fail.html?_r=2&hp.
- Fukuyama, Francis (1989): The End of History? *National Interest*, 16, 3–18.
- Fukuyama, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*. New York, Free Press.
- Fukuyama, Francis (2004): *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century*. New York, Cornell University Press.
- Fukuyama, Francis (2011): *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*. New York, Farrar, Straus and Giroux.
- Fukuyama, Francis (2012): Acemoglu and Robinson on Why Nations Fail. *The American Interest*,

- Monday 26th March. <http://blogs.the-american-interest.com/fukuyama/2012/03/26/acemoglu-and-robinson-on-why-nations-fail/>
- Galston William (2010): Realism in Political Theory. *European Journal of Political Theory*, 9(4), 385–411.
- Gilpin, Robert (1996): No One Loves a Political Realist. *Security Studies*, 5(3), 3–26.
- Gombár Csaba (2012): A politikai korrektség jármából szabadulva. *Népszabadság*, 2012. július 15. http://www.nol.hu/lap/hetvege/20120716-a_politikai_korrekteseg_jarmabol_szabadulva
- Huntington, Samuel P. (1968): *Political Order in Changing Societies*. New Haven, Yale University Press.
- Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York, Simon & Schuster.
- Inglehart, Ronald (1977): *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton, Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald–Christian Welzel (2005): *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald–Christian Welzel (2009): How Development Leads to Democracy: What We Know About Modernization. *Foreign Affairs*, 88 (2). <http://www.foreignaffairs.com/articles/64821/ronald-inglehart-and-christian-welzel/how-development-leads-to-democracy>.
- Jervis, Robert (1998): Realism in the Study of World Politics. *International Organization*, 52(4), 971–991.
- Kennan, George F. (1967): *Memoirs 1925–50*. Boston, Atlantic-Little Brown.
- Kennan, George F. (1983): *Nuclear Delusion*. New York, Pantheon.
- Keohane, Robert O. ed. (1986): *Neorealism and its Critics*. New York, Columbia University Press.
- Lichtheim, George (1967): *The Concept of Ideology and Other Essays*. New York, Vintage Books.
- Lipset, Seymour Martin (1959): Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 69–105.
- Lipset, Seymour Martin (1981): *Political Man: The Social Bases of Politics*. Baltimore, John Hopkins University Press.
- Mesquita, Bruce Bueno–Downs, George W. (2005): Development and Democracy. *Foreign Affairs*, 84(5), 77–86.
- Mesquita, Bruce Bueno–Smith, Alastair (2011): *The Dictator’s Handbook: Why Bad Behavior is Almost Always Good Politics*. PublicAffairs.
- Morgenthau, Hans (1945): The Evil of Politics and Ethics of Evil. *Ethics*, 56(1), 1–18.
- Morgentau, Hans (1946): *Scientific Man vs. Power Politics*. Chicago, University of Chicago Press.
- Morgentau, Hans (1969): *A New Foreign Policy for the United States*. New York, Frederick A. Praeger.
- Morgenthau, Hans (1978): *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Fifth Edition, Revised, New York, Knopf.
- North, Richard (2010): Political Realism: Introduction. *European Journal of Political Theory*, 9(4), 381–384.
- Przeworski, Adam–Limongi, Fernando (1997): Modernization: Theories and Facts. *World Politics*, 49(2), 155–183.
- Rengger, Nicholas (2009): Realism’s ‘Hidden Dialogue’: Leo Strauss, War, and Politics, In Duncan

- Bell (ed.): *Political Thought and International Relations: Variations on a Realist Theme*. Oxford University Press, 143–159.
- Said, Edward (1978): *Orientalism*. Pantheon, New York
- Smith, Michael (1986): *Realist Thought from Weber to Kissinger*. Baton Rouge, Louisiana State University Press.
- Snyder, Jack (1991): *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*. New York, Cornell University Press.
- Stewart, Dugald (1853): *The Works of Adam Smith: With An Account of His Life and Writings*. London, Henry G. Bohn.
- Touraine, Alain. (2007): *New Paradigm for Understanding Today's World*. Cambridge, Polity Press.
- Van Dijk, Teun A. (2008) *Discourse and Power. Contributions to Critical Discourse Studies*. Houndsmills, Palgrave MacMillan,
- Van Dijk, Teun A. (2009) *Society and Discourse. How social contexts control text and talk*. Cambridge, Cambridge University Press,
- Weber, Max (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Weber, Max (1998): A politika mint hivatás. In: Weber, Max (1998): *Tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 156–209.
- Wieviorka, Michel (2012): *Evil*, Cambridge: Polity Press.
- Zakaria, Fareed (1992): Realism and Domestic Politics: A Review Essay, *International Security* 17(1).